

FÓRUM

HOUDINI**(Adalékok a mazochizmus művészetlélektanához)***Hárdi István*

A *mazochizmus* nevét egy írótól, Leopold Sacher-Masochtól (1836–1895) kapta, nyolcvan regény és száznál több novella szerzőjétől, aki műveivel, főként a *Vénusz szőrmebundában* cíművel, valamint személyes (életében gyakorolt) megnyilvánulásaival bőséges anyagot szolgáltatott a fogalom megszületéséhez, melyet Krafft-Ebing 1890-ben vitt át a tudományba. Sacher-Masoch „démoni nőkről” írt, akik szerelmesüket rabszolgának tekintik, megalázzák, bilincsbe verik, megkötözik, kínozzák őket, amit az „áldozatok” örömmel vesznek. A kín és szerelmi gyönyör együttesének kifogyhatatlan ötletei a mai pornónak, és a húszas és harmincas évek művészetének (festészetének, filmjeinek, grafikáinak stb.) sokszor előforduló témái voltak.¹ Irodalmi példája ennek Werther romantikus, boldogtalan, öngyilkossággal végződő szerelmi szenvedése (Goethe, 1957 [1774]). Mint maga Goethe e nagyhatású művéről igen találóan kifejtette: „fájdalom és öröm forró megnyilvánulása”. Bár az ilyen jelenségek Krafft-Ebing szerint is előfordulhatnak normál embereknél, de akiknél a szexuális kielégülés csak fájdalommal, kinnal sikerülhet, azt perverzióknak vélte.

A fordulat akkor következett be, amikor Freud (1905; 1924) a mazochizmust pszichoanalitikus gondolkörbe vette át, s bio-pszichológiai jelenségeként fogta fel és széles perspektívát nyitott fejlődésének és alkalmazhatóságának. Kezdetben az öröm és kín együtteseként, a libidó és agresszió sajátos vegyületeként foglalkozott vele, amely tudatos és tudattalan fantáziák tárgya lehet, de jelentkezhet sajátos perverzióként is. A „Gyereket vernek»” című tanulmányában (Freud 1919) a testvérrel való rivalitás keltette agresszió alakult át mazochizmussá. Azaz az apa ne a gyűlölt testvért szeresse, – akinek a megveréséről fantáziál – hanem ő kerüljön a helyére, akár ilyen áron is. Kezdetben a jelenség biológiai alapját látta a középpontban, későbbiekben a halálösztön, *az agresszió önmaga ellen fordított*

¹ A mazochizmusról 2003. április 26. és augusztus 24. között kiállítást rendeztek a gráci Neue Galerie-ben, ahol a kérdés történetét, tudományos, kulturális és művészeti vonatkozásait mutatták be (lásd Weibel, 2003).

formájának tartotta. Freud az évek folyamán az „erogén mazochizmustól” elkülönítette a „morális” formát, amelyben a felettes-én jutott kiemelkedő szerephez: túlzott szigora miatt elfojtott fantáziák, indulatok, főként tudattalan tartalmak miatt bűnösségi érzés, bűnhődési vágy keletkezik. Freud megkülönböztetett „feminin” változatot is, s amelyben a passzivitást a női szerepnek, nemi sajátjának tulajdonította. (Ma már ez „a férfi aktív”, „a nő passzív” leegyszerűsített szembeállítás túlhaladottnak tűnik.) A morális mazochizmus bizonyos fokig egészséges emberekben is működik, mert mindenkinél előfordulnak meg nem engedett, elfojtott impulzusok, gondolatok, magatartások, ami miatt lelkiismeretfurdalásuk keletkezhet. Önkritika reális önértékeléshez, vagy bizonyos fájdalmak türelmes elviselése különféle orvosi beavatkozások eltűréséhez stb. stb., mind a normalitás világához tartoznak (Kernberg 1992). Magasabb ideálok, vallásos meggyőződés érdekében történő aszkézisnél szublimált mazochizmusra gondolhatunk. A tágabb használat nyomán ez a forma már elszakad az eredeti fogalomtól, a „kín-öröm” együttesétől, még ha Freud mindezek háttérében, a biológiai gyökeret tartotta alapvetőnek. Az idők folyamán a mazochizmus használata egyre inkább a morális forma irányába tolódott el, s jelentősen tágult, ezért is messze került az eredeti megfigyeléstől, mondhatni „deszexualizálódott”.

A mazochizmus – a modern szemlélet szerint – komplex jelenség, sokféle ok hozhatja létre, s sokféle szinten jelenhet meg (Grossman, 1986). Tudni kell, hogy milyen szerepet tölt be a pszichében: tudatos vagy tudattalan fantáziákról, tünetről vagy magatartásról van szó. Találkozhatunk vele, mint sajátos személyiséggel, jellemtulajdonsággal, vagy mint patológiás tünettel, mint perverzióval. Utóbbi esetben például, a tudattalan fantáziák ilyen úton találnak kiutat. Nem hanyagolható el a valósághoz való viszony sem: például a mazochista a külső megterheléseket szenvedéssel éli át, vagy akár neutrális történést is kínosnak érez. A résztvevők szerepcseréje is előfordul: a kínzottból lesz kínzó, az áldozatból elkövető. Sokrétű, sokszintű jelenség a mazochizmus, amely számos konfliktus megoldásaként, agresszió elleni védekezésképpen jelentkezhet. Normális esetben segítheti a belső rendeződést, a lelki integrációt. Természetesen neurózisban, perverzióban, pszichózisban, sőt más keretben is sokféle szerephez juthat.

A morális mazochizmus önbüntetésben, bűnhődési vágyban is jelentkezik. Ennek egyik formája a „sikeren való elbukás” (Freud 1916). Munkácsy Mihály, a nagy magyar festő 1870-ben elnyerte a párizsi szalon nagydíját. Utána teljesen letört, munkaképtelenné vált, depressziós lett, sőt öngyilkossági kísérletet is tett (Hárdi 1996). Az önpusztító tendencia öncsonkításhoz, kábítószer-szenvedélyhez vagy – mint példánkban is láttuk – öngyilkossághoz is vezethet.

Az önkínzás, önbüntetés, bűnhődési vágy a *középkori tömegmozgalmakban* is megjelent. Ilyenek voltak a flagellánsok, akik önmagukat korbácsolva vonultak végig a városok utcáin. Az önostorozást, a flagellációt eredetileg a kolostorokban szerzetesek gyakorolták bűneik elengedéséért. Onnan került ki a lakosság közé, akik nagyon szenvedtek az itáliai területeken uralkodó zsarno-

kóktól, ehhez súlyos járványok is hozzáadódtak, s fokozták az emberek megpróbáltatásait. Így 1260-ban Perugiában megalakultak az első ilyen csoportok. Félig levetkőzve, önmagukat – sőt egymást is – ostorozták. Helységről helységre jártak, prédikáltak és újabb követőket verbuváltak, miközben egyre többen csatlakoztak hozzájuk. A második nagy flagelláns mozgalom 1349-ben az egész Európát pusztító pestis, a fekete halál nyomán indult el. Az önostorozással akarták kiengesztelni az égieket a népeket pusztító járvány miatt, s elhárítani a továbbiakat. A menet nem csupán bűnbánókból állott, mert kétes elemek is csatlakoztak hozzájuk, s Boroszlóban 1361-ben zsidókat raboltak ki, és gyilkoltak meg. A boroszlói püspök a vezetőjüket az inkvizíció kezére adta, akit eretneként megégettek. Amikor a mozgalom önálló szektává alakult, s el akart az egyháztól szakadni, a pápa bullát adott ki ellenük.

Wilhelm Reich (1945) leírta a *mazochista jellemet*, akinek krónikus szenvedés-érzése van, hajlamos a panaszkodásra, önmaga lealacsonyítására, károsítására. Kínjaiktól nemcsak ők, de a környezetük, kapcsolataik is szenvednek. Emberekkel nem tudnak megfelelően bánni, néha szinte leépülnek tűnnek adott helyzetben. Magatartásuk sokszor provokatív, szinte „megtámadtatják magukat”, „kihívják maguk ellen a sorsot.” Az ilyen személyiség központját mazochista fantáziák mozgatják. Egyenes út vezetett ebből a leírásból az „áldozat”, s a viktimológia fogalmi köréhez.

Indiai fakírok, jógik – világnézeti meggondolásból – sok mindennek kiteszik magukat, szöges ágyon alszanak, égő parázson járnak stb. Modern világunkban a mélypszichológiailag gondolkodó emberben felmerülhet a különféle cirkuszművészek és asszisztensnők szerepe, akik késdobáló, céllövő stb. artisták céltáblájába állnak, hogy körüldobálják őket. Ide vehető az illuzionisták, magyarul a bűvészek világának egy sajátos csoportja, a „szabadulóművészek” – akik számos gyötrelmek és veszélynek teszik ki magukat, a leláncoltatást, bezártatást, sőt befagyasztatást is vállalják, és különböző szintű művészi adottságaik mellett – tulajdonképpen mazochisták.

Harry Houdini (1874–1926) élete és működése alkalmas az említetteknek, a mazochizmusnak és jelenségkörének művészi síkon történő illusztrációjára. Úttörője lett a „szabaduló-művészetnek,” s e téren utódainak hosszú sora követte, mint a ma is ismert David Copperfield (Meyer 1976; Polidoro 2004; Silverman 2006).

A világhírűvé lett magyar származású illuzionista, eredeti nevén Weisz Erik, Weisz Sámuel rabbi és Steiner Cecília gyermekeként született Budapesten. A család 1876-ban vándorolt ki az Egyesült Államokba, ahol kezdetben nagyon nehéz soruk volt, s a kis Erik cipőt pucolt, újságot árult, majd egyensúlyozó művészként került a cirkusz világába. Később lakatosnál dolgozott, ahol már sikert aratott bilincszárak nyitásával. Még kendőgyári munkásként érdekelte a bűvészet, s elolvasta egy nagy francia illuzionista, Robert Houdin emlékiratait, s az abban feltárt titkokat, trükköket. Színpadi munkája közben jött rá, hogy ő a közönségnél a legnagyobb sikert a „szabadulóművészettel” érte el: megkötöztette,

megbilincselte magát, s ebben az állapotban ládába, akváriumba, sőt börtönbe is csukatta magát, összekötözve hídról vízbe ugrott, felhőkarcoló tetejére összekötözve, fejfelé lógatva felhúzatta magát, és ezekből mindig sikeresen kiszabadult. Az általa csodált francia bűvészből vette fel a nevét, akinek a nevéhez egy i-betűt rakott, s így lett a művészneve „Houdini”. Hihetetlen bő fantáziával gazdagította műsorait, sok-sok küzdelem árán lett világhírű. Egyre újabb és újabb ötletek megvalósításával, önmagát növekvő életveszélynek kitéve utazta be az Egyesült Államokat és a világot. Életének második felében – változó sikerrel – sok filmet készített, könyveket írt, előadásokat tartott, heves vitába, sőt harcba keveredett a spiritiszttákkal. Halála is ilyen okból következett be. Be akarta mutatni, hogy mi mindent kibír, s bár napok óta hasi panaszai voltak, a hasára üttetett, majd (belső vérzést? perforált appendicitist?) követő hashártyagyulladásban halt meg.²

Mazochizmusának és személyiségének megértéséhez először *anyjához fűződő erőteljes kötődésével* kell foglalkoznunk. Ez egész életében, magatartásában és levelein keresztül is ez mutatkozott: Anyjához való *kapaszkodását* (sic! Meyer i.m. 51.; Hermann, 1943) feleségére, Bessre vitte át. Levele is ezt tükrözi: „Csak két nőt szerettem életemben: anyámat és téged”. Anyja halála után vigasztalhatatlan, beszél hozzá, naponta jár a sírjához: „szívem örökké szenvedni fog anyám miatt” (Polidoro i.m. 113.) „Olyan mintha egész lényem vele együtt távozott volna” (i.m. 115. sk.) – írja. Vele keresi a kapcsolatot, akár spiritiszta médiumon keresztül is. Művészetében alapvető, hogy különféle ládába, folyadékkal töltött tejes kannába zárhatja magát, melyben összekötözve, fejfelé embriónális helyzetben van – s ebből szabadul. Ez, valamint vízből kikerülő egyéb mutatványai is anyja iránti intrauterin vágyaira mutatnak. Meyer utal ezzel kapcsolatosan Rankra, annak a hős születésének mítoszáról szóló művére, s abban Mózes példájára, akit az egyiptomi fáraó leánya ugyancsak a „vízből húzott ki”. Bár Meyer nem idézi Ferenczit, az ő „thalasszális regresszió” elméletére is gondolhatunk – az anyába, az anyaméhbe való visszavágyakozásra (Ferenczi 1924).³ Ma talán elgondolható lenne, hogy Houdini művészetének egyik tudattalan motíválója az anyával vágyott egyesülés és a tőle való elválás ismétlése volt. Ambivalens módon, a tőle igényelt leválást valamilyen köteléktől, bilincstől, kényszerzubbonyból, börtönből (!) való szabadulás formájában szublimálta. Másfelől szerepelt ebben a halál és újjászületés motívuma is.

Már az eddigiekből is kiderül Houdini *mazochizmus*a (Meyer „szadomazochizmusáról” ír i.m. 70.). Minden mutatványa önmaga ellen fordított – pontosabban – vállalt agresszióra utal: lebilincselte, megkötöztetette, börtönbe csu-

² Bár halálát a fentieknek megfelelően írják le, a család a boncolást nem engedélyezte. Olyan legendák is keringtek róla, hogy a „spiritiszta ellenségei megmérgezték”, de ezt a későbbi vizsgálatok nem igazolták.

³ Egyik mutatványáról szóló plakátja ezt jól illusztrálja: egy tejes vödörben pontosan úgy helyezkedik el, mint az embrió az anyaméhben. [Lásd a következő oldalon.]

katta, ládába záratta magát stb., amelyekből csodálatosan szabadult. Művészetében és érdeklődésében a *halál* állott előtérben. Elsősorban a halálos veszedelmekkel való szembenézéssel: hídról vízbeugrott, felhőkarcoló tetejére összekötözve felhúzatta magát, vízbe eresztett (!) koporsóból is szabadult, sőt megkísérelte az élve eltemettetést is, azonban ez utóbbi – feltehetően közben megjelenő intenzív szorongása miatt – nem került művészi programjába. Houdininek ebben is mutatkozott törekvése a halál legyőzésére, a halhatatlanságra. Halála is kapcsolatba hozható ezzel, ugyanis betegen fekve is be akarta mutatni, hogy bármilyen, hasára mért ütést képes elviselni, ami azonban halálához vezetett, vagy legalábbis hozzájárult. Feleségének megígérte, hogy halála után „jelentkezni fog nála”, vagy legalábbis „jelt ad magáról...” Ami ugyan „elmaradt”, felesége sokévi spiritiszta kísérletezései ellenére. (Itt utalhatunk a Freud által leírt halálósztonre, s Houdini mazochizmusában mutatkozó halállal kapcsolatos állandó konfliktusára.)

Élete utolsó szakaszában a spiritizmussal való üzérkedés ellen – nagy nyilvánosság előtt zajló – igen intenzív harcot vívott. Különös ambivalenciájában

Houdini egyik mutatványáról szóló plakátja

egyfelől szeretett volna hinni a túlvilági életben (s ott az anyjával való találkozásban!), másfelől keményen és kitartóan küzdött a médiumok szélhámoskodásai ellen (még a kongresszusi meghallgatásig is eljutott!). Jellemző módon, az egyik leghíresebb médium leleplezésében a legfontosabb érve anyja megidézésével kapcsolatban adódott: anyjának szelleme angol nyelven „jelentkezett”, ahogyan ő soha nem tanult meg beszélni, mert otthon németül beszélt. Harcában megnyilvánuló agressziójával megoldatlan konfliktusát fejezte ki.

IRODALOM

- FERENCZI, S. (1924): *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében*. Filum, Budapest, 1997.
- FREUD, S. (1905): Három értekezés a szexualitás elméletéről. [Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie]. Ford. Ferenczi Sándor. In: S. Freud *Művei IV. köt. A szexuális élet pszichológiája*. Cserépfalvi, Budapest, 1995, 31-131.
- FREUD, S. (1916): Néhány karaktertípus a pszichoanalitikus munkából. [Einige Charaktertypen aus der psychoanalytischen Arbeit]. In: S. Freud: *Válogatás az életműből*. (Szerk. Erős F.). Európa, Budapest, 2003, 420-443.
- FREUD, S. (1919): „Gyereket vernek” (Adalék a szexuális perverziók keletkezésének megismeréséhez). [“Ein Kind wird geschlagen”. Beitrag zur Kenntnis der Entstehung sexueller Perversionen]. In: S. Freud *Művei, VII. köt. A Farkasember*. Filum, Budapest, 1998, 189-217.
- FREUD, S. (1924): Das ökonomische Problem des Masochismus. In: S. Freud: *Gesammelte Werke*. Bd. 13. Imago, London, 1940, 369-383.
- GOETHE, J. W. (1957 [1774]): *Werther szerelme és halála*. Európa, Budapest.
- GROSSMAN, W. I. (1986): Notes on Masochism: A discussion of the History and Development of a Psychoanalytic Concept. *Psychoanalytic Quarterly*, 55:379-413.
- HÁRDI I. (1996): Historical and Personal Aspects in Michael Munkácsy's Art. In: Jakab, I. (Ed.): *The Influence of Recent Socio-Political Events on Fine Arts and on Patient's Art*. International Congress of Psychopathology of Expression. American Society of Psychopathology of Expression, Boston, 1996, 14-32.
- HÁRDI, I. (2000): Az agresszió fogalma, jelenségtana, elméletei. In: Hárdi, I. (szerk.): *Az agresszió világa*. Medicina, Budapest, 2000, 14-119. (2. kiadás, sajtó alatt)
- HERMANN, I. (1943): *Az ember ősi ösztönei*. Magvető, Budapest, 1984.
- KERNBERG, O. F. (1992): *Aggression in Personality Disorders and Perversions*. Yale University, New Haven.
- MEYER, B. C. (1976): *Houdini a Mind in Chains*. Dutton, New York.
- POLIDORO, M. (2004): *A nagy Houdini*. (Ford.: Garami Sz.) Ulpius-ház, Budapest.
- REICH, W. (1945): *Charakteranalyse*. Fischer, Frankfurt, 1978.
- SILVERMAN, K. (2006): *Houdini. Weiss Erik élete*. (Ford.: Szántó J.) Park, Budapest.
- WEIBEL, P. (Ed.) (2003): *Phantom der Lust. Visionen des Masochismus*. Vol. I-II. Michael Farin, München.